

esoteerilise budismiga, viimase šintoistliku festivali auesimees (festival, mida peetakse Isozaki-jinjas iga 18 aasta tagant) ja tema naine, kes on Noriko usklikte grupi liige.

33. Hitomaru-hime oli noor neiu, kes rändas XIII sajandil Shingûsse oma pagendatud isa otsima. Ta haigestus ja suri ning kummardama hakati teda umbes 400-500 aastat hiljem.

34. Awashima jaoks on saal, kus tema kohalolu sümboliseerib peegel, mis on tüüpiline šintoistlik sümbol. See ehitis asub idapoolse Jizô saali kõrval ja mõlema eest hoolitseb sama inimgrupp. Tokugawa perioodil hoolitses Awashima ja Jizô eest alaline *yamabushi*. Usklikel on kombeks pakkuda nii Awashimale kui kõrvalasuvale Jizôle väikseid pühendusjoonistusi, mis kujutavad haigeid kehaosi. Nende kahe ehitise siseseinad on kaetud samasuguste maalingutega, nagu ka pühendusjoonistustega, mis on annetatud tänuks paranemise eest. Selle jumaluse uus kultusesaal on ehitatud Kentokuji templiaeda, kus jumalust sümboliseerib nukk.

OBIUGRILASTE RIITUSTEGA SEOTUD PILLID

Agnezs Kerezsi. Ungari, Budapest

Handid ja mansid ehk obiugrilased elavad meist (st ungarlastest - tlk) kõige kaugemal, kuid on keele poolest meie lähimad sugulased. Obiugrilaste religioon põhineb animismil so usul headesse ja kurjadesse vaimudesse, kes elavad kõikjal maailmas. Samuti on seal levinud totemismiga seotud uskumused. Pori fraatria liikmed austasid karu kui totem-esivanemat. Austuse väljendamiseks pidasid nad karupeesid, mille kaudu kandusid suulises traditsioonis edasi rahvaetendused ja rituaalsed laulud, säilides algupärasel kujul. Nende uskumused on iseloomulikud püügimajandusele: siia kuuluvad kalapüügi ja jahipidamisega seotud vete- ja metshaldjate kultus (neile ohverdati enne jahihooaega või pärast edukat retke),¹ samuti pühade puude kultus ja šamanism. Me ei sea eesmärgiks ülevaate andmist obiugrilaste rahvausundi süsteemist, vaid tegeleme ainult selle valdkonnaga, kus riituste käigus kasutati rahvaille. Obiugrilaste riitustes etendasid väga tähtsat ja mitmepalgelist osa šamaanid, kes kasutasid seal ka rahvaille. Šamaanide peamisi ülesandeid võime klassifitseerida järgmiselt:

1) Kultusehoonete valvamine, ühiste ohverdamistalituste juhtimine (st jumaluse kohalekutsumine laulmisega), vaimudele toodud püha looma tapmine ja tükeldamine;

2) haigete inimeste ravimine, haiguse põhjuste ja haigust põhjustanud vaimude tahte väljaselgitamine;

3) ennustamine ja ettekuulutamine, eelkõige majandusliku edu ettekuulutamine.

Iga šamaan polnud võimeline täitma korraga kõiki nõudmisi, seda suutsid teha vaid tugevaimad, suurimad šamaanid. Enamasti täitis šamaan ainult ühte kohustust. On üks väga huvitav, uurijate tähelepanuta jäänud fakt: šamaan, kes täidab kõiki kolme funktsiooni, on edukas kolme erineva maagilise vahendi abil, millest kaks on rahvapillid. Juhtides riitusi ja valvates kultusehooneid, kutsus šamaan vaimu välja, kasutades peamiselt pilli nimega sankvõltap või šongur.² Selle lüürat meenutava pilli handikeelne nimi on tõlgituna *helisev puu*. See on väga vana keelpill, mida mujal soomeugri rahvaste seas ei tunta.³ See valmistati männipuust, lõigati paadikujuliseks ning kaeti tasapinnalise kaanega. Pillil oli tavaliselt 5-6 põhjapõdra kõõlustest valmistatud keelt. Mõnikord kasutati ka metallkeeli, kuid eelistati esimesi.⁴ Virblid olid puust või linnuluust. Keeli sõrmitseti mõlema käe sõrmedega, hoides instrumenti põlvedel. Pilli kõla oli pehme ja teda kasutati soolopillina ohverdämistalituste ajal või muude rituaalsete toimingute puhul.⁵ Heaks näiteks selle kohta on Reguly poolt üleskirjutatud mansi riitused, mis peeti 3. mail 1844. aastal Ülem-Pelõmis. Selle käigus ohverdati Pelõmi jumalusele hobune, et ta aitaks ohverdanul paraneda. Jumaluse asupaik oli Pelõmi jõe kaldal kasesalus. Manside uskumuse järgi seisis jumalus tseremoonia ajal ühel kase peaaegu tüvejämedusel oksal. Ohverdämistalituse sissejuhatusesse mängiti jumaluse kutsumise lugu. Alles pärast seda võis toimuda ohverdämise ise, mille kestel “nad tapsid, küpsetasid ja sõid looma kõiksuguste tseremooniareeglite kohaselt.”⁶ Kirjelduste ja mitmete uurijate viidete põhjal on teada, et obiugrilaste uskumuste järgi tuli rituaali alustamiseks šamaanil mängida pilli, kuna tavaline kõne polnud jumalatele ega vaimudele arusaadav. Šamaan sai nendega suhelda ainult laulu kaudu, läbi laulu teksti, pilli saatel. Viimaseks võis olla vaid trumm või šongur. Igal vaimul oli oma viis ja ainult šamaan teadis, keda ja millise viisiga sai inimeste juurde meelitada. Neid šonguril saadetud laule nimetatakse jumalate lauludeks. József Pápay tähelepanekud viitavad samuti instrumendi seotusele rituaaliga. 1898.-1899. aastal keelenäiteid kogudes läks Pápay manside asulasse ja kuulis pillimuusikat. Noor mansi, peremehe väimees, mängis pärast pikka veenmist uurijale viiekeelset pilli ja olles lõpetanud, “pöördus ikooni poole, püha pildi poole seinale, ja tegi ristimärgi, paludes vene jumalalt vabandust, et oli teinud keelatud asja.”⁷ Pille nagu šongur, sankvõltap ja nareš-juh võis tarvitada vaid riitustel ja nendel võis mängida üksnes šamaan või muusikud (näiteks karupeietel). Muusikud võisid olla ainult mehed, naistel polnud mänguluba. Šongur on imepärane pill, mille maagilisest jõust räägitakse ka obiugrilaste rahvajuttudes. Ühes jutus saab *menkv*, inimeste vaenlane, metsas elav üleloomulike võimetega pahatahtlik vaim, selle oma valdusse. Pillil on maagiline võim ja kui vaim seda mängib, täitub muusika kõlamise ajal iga ta soov. Loomulikult kasutab ta seda halbadel eesmärkidel ja ainult mütoloogiline olend Eekva-Põr saab pilli kavaluse abil tagasi ning hävitab õela *menkvi*.⁸

Teist tüüpi šamaanide (ravijate) põhiline maagiline instrument oli trumm. Trummi kasutati samuti vaimu või jumaluse äratamiseks, et viimane kuuleks šamaani.⁹ Ei loomade ohverdamise puhul ega vaimude väljakutsumisel kandnud šamaan erilisi rõivaid, vaid ainult mitmevärvilisest vildist tehtud kõrgetipulist mütsi. Trumm tehti põhjapõdra või mõnikord koeranahast. Mõned allikad märgivad ka vasikanahka. Nahk pingutati toorelt 40-60 cm läbimõõduga rehvide. Kuivades tõmbus toores rehvietaõmmatud nahk pingule. Šamaan tegi oma trummi ise. Rehv tehti männipuust, kuid mitte igasugusest. Võis kasutada ainult sellist mändi, mis kasvas pühas salus, sugukonna haldja asukoha läheduses.¹⁰ Müra lisamiseks oli rehvide kinnitatud kõrinaid, metallrõngaid ja kette. Trummi sees asus Y- või X-kujuline käepide. Sellest hoidis šamaan trummi. Trummi külgedele kinnitati mitmevärvilised lindid. Mida enam linte, seda kõrgema järgu šamaan. Selliseid värvilisi linte ei leidunud ainult trummidel, vaid ka šonguril. Trumminui valmistati samuti puust ja kaeti põhjapõdra, karu, vasika või hobuse kõrvanahaga.¹¹ Trummile ja nuiale oli sageli lisatud kõrinaid, rõngaid jms, mis šamaani tantsides helisesid. Kui nahale lüüa, annab pill ilusa tugeva resoneeriva heli, eriti kui trummi on eelnevalt tule kohal hoitud, et nahk oleks rohkem pingul. Obiugrilaste uskumuse kohaselt olid need helid jumalaile meelepärased ja neid kuuldes vastasid nad šamaani kutsele ning tulid maa peale, et teatada talle oma tahe.

Kui trumm kasutamisel katki läks, riputati nahk puu otsa ja jäeti sinna paika, kus õnnetus juhtus.

Kolmanda šamaanitüübi põhiülesandeks oli ennustamine: kas kalapüük või jaht tuleb edukas või mitte, kuhu peaks minema, et saada kindlat saaki jne. Ennustati eelkõige kirve abil, aga ka noa või püha kastikese abil.

Analüüsinud obiugrilaste riitusi tervikuna, on uurijad leidnud, et šamaanide roll polnud ülemäära oluline ja tööprotsesside edukuse mõjutamine on hilisem nähtus.¹² Näiteks polnud šamaanidel praktiliselt mingit rolli karupeietel, mille totemistlik iseloom on väljaspool kahtlust. Pori fraatria liikmed, kes pidasid karu oma esivanemaks, kogunesid pidusöömingule sugukonna kultusekeskuses Vežakarõ külas Obi jõe kaldal seitsme aasta jooksul, millele järgnes seitsme aasta pikkune vaheperiood. Küllalt keerulise ülesehitusega karupeied peeti kas karutapja majas või spetsiaalses tantsuhoones (varasematel aegadel tihemini viimastes) ja kestsid mitu ööd. Karu, st karult võetud nahk, oli pandud maja pühasse nurka pingile, pea esikäppade vahele, kombekohaselt rõngaste ning müntidega ehituna.¹³ Karust vasakul, küllaltki väljapaistval kohal, istusid muusikud, paremal võttis koha sisse jahimees. Muusikud mängisid sankvõltappi või šongurit, kuid küllalt sagedasti juhtus, et laule ja tantse saatis harfi-sarnane *luigeks* või *kureks* kutsutud pill. Enne üksikasjalikumat analüüsi, millistel puhkudel need rahvapillid kasutamist leidsid, kirjeldaksin siin seda seni

tutvustamata harfisarnast instrumenti. Ta on oma nime saanud luigesarnase kõrge püstja kuju järgi. Pillil on 9-13 põhjapõdra kõõlustest või hilisemal ajal vasktraadist valmistatud keelt.¹⁴ Instrumenti võisid mängida ainult mehed ja tavaliselt oli see mängija enese poolt valmistatud. Keeli sõrmitseti pilli põlvedel hoides mõlemalt poolt samaaegselt. Pill oli levinud esmajoones Obi jõe kallastel. Nagu sankvõltap, oli ka see pill rituaalne ning teda kasutati peale karupeiete ka ohverdamistalitustel šonguri või trummi asemel. Šamaanile kuuluval luigel võib näha samuti järku näitavaid riideribasid. Loomulikult kasutati pilli ka teistel erilistel puhkudel. Selle saatel lauldi improviseeritud laule inimeste tegudest, loomadest, lindudest, samuti kaladest. Karupeiete mitme öö jooksul vaheldusid tants ja rikkalik söömaaeg rangelt kindlaksmääratud järjestuses. Nagu oleme juba märkinud, saadeti laule ja tantse sankvõltapil, luigel või kurel. Karupeiete algusrituaaliks oli nõidumis- ja loomaulude laulmine. Neid esitas üks või mitu meest, naised pühasid laule laulda ei võinud. Laule saadeti sankvõltapil või luigel. Nõidumis- ja kutsumislaule lauldi vabas õhus, et kutsuda sugukonna kaitsehaldjaid pidusöögile.¹⁵ Järgmisena tulid loomaulud, mille vahel kõlasid rangelt fikseeritud muusikalised motiivid. Need olid enamasti lühikesed laulud erinevatest loomadest. Nii lauldi näiteks oravast, jänese, varesest, käost ja sookurest. Nendele lauludele omistati maagilist mõju ja neilt oodati jahihõnne kindlustamist või loomade järelkasvu suurendamist.¹⁶ Rituaalsete laulude lõpetamiseks karupeietel andis märku väga lugupeetud vanem meesterahvas, kes oli spetsiaalselt palutud kella helistama või pulgaga vastu ühte metallplaati lööma.¹⁷ Riituslaulude vahel olid tantsud, mille saateks mängiti mainitud pillidel rangelt kindlaksmääratud muusikat. Tantsude sisu vastas eelnevalt lauldud lauludele. Nii näiteks, kui oli lauldud karust, jäljendas tants samuti karu. Karupeied lõpetati ühistantsu ja tugeva söömaga: mehed, naised ja lapsed koos. Pärast pidusöögi lõppu toodi pillid tagasi väiksesse majja, kus hoiti ka teisi riitusesemeid. Sealt nende võtmine ja nendel oma lõbuks mängimine oli väga ohtlik, saades võimalikuks ainult pärast spetsiaalsete abinõude rakendamist. Näite selle kohta võime leida Tšernetsovi reisikirjeldusest oma uurimisreisi kohta mööda Põhja-Sosva jõe 1936.-1937. aastal. Keegi mees tõi välja sankvõltapi, et seda oma kodus mängida. Ta naine küsis temalt: "Kas sul on elust sooja päikesse all kõrini?" (St tahad sa surra?) Seepeale kattis mees pilli rätikuga, võttis kaenlasse ja tõi selle niimoodi koju.¹⁸ Selle teate põhjal võime teha kaks järeldust. Esiteks, XX sajandi 30. aastateks olid paljud vanad tavad ja uskumused kaotanud oma jõu, sest veel sada aastat varem oleks olnud mõeldamatu tuua koju mõnda püha eset või mängida ühtki pilli oma lõbuks ilma avaliku viha ja põlguse alla langemata. Ja teiseks, nõrgemal kujul elas austus pühade asjade vastu edasi ja kuna niisama neid kaasa võtta oli võimatu, kattis reegleid rikkuv mees sankvõltapi rätiga, et pill ei saaks kunagi teada, kes ta tantsumajast võttis ja kuhu viis.

Peale ohverdamistalituste, šamaanide riituste ja karupeiete kasutati sankvõltappi ja luike ka teistel spetsiaalsetel puhkudel, näiteks eepilistele lugudele saatemuusika mängimiseks.

Obiugrilaste seas olid spetsiaalsed jutuvestjad, kes esitasid muistendeid ja teisi lugusid laudes või sankvõltapil ja luigel saates. Need lugulaulud jutustasid obiugrilaste minevikust, sõdade põhjustest naaberrahvaste vastu, iidsetest kommetest, kangelaste legendaarsetest tegudest. Nagu muinasjutte, oli ka muistendeid lubatud esitada ainult õhtuti ja laulmine ja jutustamine kestis mõnikord koidikuni välja. Handid uskusid, et juttude jutustamine päevaajal on keelatud, sest jutuvestja juuksed võivad välja langeda või ta kaotab mälu jne.¹⁹

Nagu oleme juba maininud, võisid sankvõltappi ja *luike* mängida vaid mehed. Trummi võisid kasutada kõik šamaanid, nii mehed kui naised.

Lõpuks veel kahest rahvapillist, mida mängisid naised. Kahjuks puuduvad meil andmed, millal ja mille puhul neid mängiti, seetõttu saame järeldusi teha ainult väljajätu meetodil.

Ohvritalitustel võisid naised osaleda, niisiis see langeb ära; šamaani tseremooniatel, niipalju kui me teame, neid instrumente naisšamaanid ei kasutanud. Karupeietel, nagu juba nägime, osalesid ainult mehed. Jäävad ainult laste sünniga või pulmatsereemooniatega seotud naistepeod, mis seisnesid tegelikult rikkalikus söömaajas, ning argipäevad, mida naised ehk püüdsid muusika ja laulu abil kaunimaks ja lõbusamaks muuta. Üks neist pillidest on *tumran* ehk *vargan* (pärmupill), põhjapõdra või põdra sääreluust tehtud väike plaat, millest on pikisuunas välja lõigatud õhuke leht, mis kinnitub ühe otsaga pilli põhiosa külge. Lehekese külge on kinnitatud põhjapõdra kõõlus. Mängides asetatakse instrument suhu, plaat surutakse hammaste vastu ja kõõlust sagedasti tõmmates tekibki heli. M. Gondatti andmeil mängisid seda eelkõige mansi naised.²⁰

Teine naiste pill meenutab kõige rohkem viiulit, kuid tal on ainult kaks keelt ning tema kaaneplaat on kitsam ja pikem. Tal on väike hobusejõhvidest poogen.²¹ V. Tšernetsovi järgi pole see pill obiugri päritolu, vaid meenutab rohkem vana-iraani muusikariista,²² aga oli obiugrilaste seas laialt levinud ning sajandeid tuntud.

Lõpuks sooviksin märkida, et vaatamata soome-ugri muusikateaduse välja-paistvatele saavutustele obiugri rahvamuusika uurimisel on sel alal tänapäevalgi siiski piisavalt lünki. See puudutab eelkõige obiugri rahvapille ja nende täpsemat kasutamist. Peaaegu et puuduvad andmed selle kohta, millist pilli millal ja kelle poolt mängiti. Loomuldasa ei sisalda etnograafilised kirjeldused pillide liigitust ja neil mängitavate meloodiate klassifitseeringuid, nende ülesannete lahendamine on võimalik ainult etnograafide ja musikoloogide ühistööna, mis loodetavasti ei lase end kaua oodata.

Tõlkis Ants Johanson

Kirjandus

1. Mینenko, N. Severo-Zapadnaja Sibir v XVIII - perv. pol. XIX v. Novosibirsk, 1975, s 201.
2. Nimetus *šongur* esineb ainult Pallasel (A. Lintrop).
3. Vikár, L. A finnougor népek zenéje. In: Uráli népek. Budapest, 1975, l 316.
4. Gondatti, N. Predvaritelnoi otšot o pojezdke v Severo-Zapadnuju Sibir. Moskva, 1888, s 122.
5. Op cit.
6. Pápay, J. Reguly Antal emlékezete. A magyar nyelvtudományi társaság munkálatai. I. Budapest, 1912, s 14-15.
7. Pápay, J. Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjások földjén. In: Budapesti Szemle 345. Budapest, 1905, s 370.
8. Šestalov, J. Medveünnep közeledik. Budapest, Uszgorod, Bratislava, 1986, s 116-127.
9. Pavlovski, V. Vogulõ. Kaasan, 1907, s 215.
10. Istotšniki po etnografii Zapadnoi Sibiri. Tomsk, 1987, s 190.
11. Vt viide 9.
12. Kulemzin, V. Tšelovek i priroda v verovanijah hantov. Tomsk, 1984, s 100.
13. Gondatti, N. Sledõ jazõtšestva u inorodtsev Severo-Zapadnoi Sibiri. Moskva, 1888, s 65.
14. Vt viide 4, s 121.
15. Vt viide 10, s 190.
16. Op cit.
17. Vt viide 13, s 67-68.
18. Vt viide 10, s 221.
19. Legendõ i skazki hantov. Tomsk, 1973, s 5-6.
20. Vt viide 4, s 122.
21. Sokolova, Z. Na prostorah Sibiri. Moskva, 1981, s 78.
22. Vt viide 10, s 267.

POLTERGEIST KOMI FOLKLOORIS JA USKUMUSTES

Nikolai Konakov. Komi, Sõktõvkar

Esimese pikaajalise ja viljaka Põhja-Euraasia ekspeditsiooni käigus (1838 - 1844) külastas kuulus soome keeleteadlane ja etnoloog M. A. Castrén 1940. aastal Alam- ja Kesk-Petšora jõgikonda. Neenetsi, komi ja vene põlisasukate